Elena Varzari

MAXIMELE ŞI EXPRESIILE LATINEŞTI – MĂRCI ALE MODALITĂȚII TEXTUALE SUBIECTIVE

Abstract. The article brings into discussion the subjective way at textual level. Latin maxims and phrases are interpreted as symbols of appreciative modality that expresses an emotional-aesthetic attitude and the speaker's position. There are described aphoristic units that update their modal meaning at textual level performing pragmatic and emotional functions. Transformations of maxims intensify the emotional-expressive nature of the text and reflect the implicit subjective modality.

Keywords: textual category, Latin, textual linguistics, modality.

Modalitatea, considerată o caracteristică primordială a sistemului lingvistic, este pe larg discutată începând din sec. XIX-XX în cadrul diferitor discipline, inclusiv în logică, psihologie, semiotică şi lingvistică. Conceptul a fost formulat pentru prima dată încă în Antichitate şi a vizat la început interpretarea modului în care există un obiect sau se produce o acțiune, un fenomen. După ce Ch. Bally, E. Benveniste ş.a. au propus generalizări ale noțiunii în lingvistică, investigațiile asupra subiectivității limbajului au căpătat amploare, iar în ultimul deceniu în special cercetătorii enunțării s-au arătat interesați de acest aspect.

Studiată inițial la nivelul enunțului, a fost considerată drept categoria semantică marcată prin mijloace gramaticale, lexico-gramaticale, lexicale şi prozodice care ilustrează gradul de ficțiune a conținutului unui enunț: „modalitatea priveşte tot ce este spus în enunț, făcând parte din cadrul general al acestuia. Logicienii şi lingviştii au considerat adesea necesar să distingă, într-un act de enunțare, între un conținut reprezentativ, numit uneori *dictum* şi o atitudine a locutorului în raport cu acest conținut (şi care constituie ceea ce s-a numit *modus* sau *modalitate*)" [1, p. 449]. Într-un asemenea context, cercetătorii se arată preocupați de două probleme principale: „1. delimitarea şi descrierea semnificațiilor modale ale mijloacelor lingvistice folosite pentru marcarea lor; 2. examinarea relației acestor valori cu enunțul şi elementele acestuia" [2, p. 135].

Mai nou, modalitatea este raportată şi la nivelul textului, fiind inclusă printre categoriile textuale[1], alături de coeziune, coerență, discontinuitate, linearitate, prospecțiune,

[1] Categorii textuale în lingvistica textului sunt considerate criteriile de ordin sintactic, semantic şi pragmatic ce caracterizează o secvență frastică drept text deosebindu-l de nontext, precum şi caracteristicile tipologice universale care în ansamblul lor creează textul. Potrivit lingviştilor, au rolul de a determina structura pragmatică şi semantică a textului, principiile desfăşurării lui, specificul stilistic etc., interacționând între ele diferit în funcție de stil şi genul discursiv. Potrivit lui I. Galperin, reprezintă importante trepte pentru cunoaşterea naturii, organizării, funcționării textului şi stau la baza conceptelor de *text* şi *textualitate.* Începând

BDD-A6697 © 2013 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:57:54 UTC)

retrospecțiune, intenționalitate, acceptabilitate, informativitate, situaționalitate, secvențialitate, presupoziție ş.a. În astfel de condiții se încearcă diferențierea ei de modalitatea enunțului după câteva criterii: – veridicitatea sau falsitatea denotativă şi noțională (textul poate fi veridic sub aspect denotativ şi fals sub aspect noțional sau semnificativ, iar enunțul în care modalitatea se redă, bunăoară, printr-un anumit mod verbal formează o opoziție netă între planurile real–ireal); – mono- sau polimodalitatea aprecierii subiective (în cadrul textului subiectul evaluării poate fi modificat); – exprimarea explicită (prin modalizatori formali) şi implicită (prin lexic afectiv şi evaluativ, emfază, topică, schimbarea registrului stilistic ş.a.), mai dificil de identificat [a se vedea 3, p. 110-112]. Se mai iau în considerare actualizarea anumitor segmente de text şi posibilitatea deplasării accentelor pe parcursul desfăşurării textului, repetarea, inversiunea, formarea câmpurilor tematice ş.a.

La nivelul textului este studiată funcția pe care o are modalitatea de orientare a receptorului spre recunoaşterea autorului, spre interpretarea consonantă cu propriile idei, spre crearea unei stări sau reacții similare a interlocutorilor ş.a. [a se vedea 4, p. 51 sqq.]. Cf: „Ceea ce mă interesează e imaginea pe care autorul mi-o dă despre sine, imagine care se prezintă ca *strategie textuală*, ca o strategie de invitații şi de propuneri pe care *textul* le face cititorului, autorul produs de *text* (nu autorul care produce *textul*) îmi poate apărea prin intermediul diferitelor «instanțe ale comunicării»” [Umberto Eco apud 4, p. 51].

Pornindu-se de la modalitatea enunțului, se constată că şi cea textuală poate avea o tentă apreciativă (antropocentrică), atunci când redă atitudinea, concepția, poziția autorului față de informația comunicată, preocupările lui intelectuale, sociale, estetice etc. şi este rezultatul selecției de către acesta a unor fenomene şi lucruri din realitatea obiectivă. Se mai discută însă şi despre modalitățile deontică ori prescriptivă – exprimă voliție, posibilitate, obligativitate ş.a.; epistemică ori descriptivă – probabilitate, certitudine-incertitudine, eventualitate ş.a. Deseori, în cadrul modalității epistemice este delimitată modalitatea obiectivă sau modalitatea care raportează enunțul la realitate de cea subiectivă sau auctorială, care pune enunțiatorul în raport cu enunțul său, reflectând sistemul axiologic, părerile, concepțiile etc. locutorului. Alteori, modalitatea obiectivă e pusă în relație cu modalitatea de tip aletic (redă necesitatea, posibilitatea-imposibilitatea) şi deontic [a se vedea 5, p. 673 sqq; 6; 7; 8]. Modalitatea subiectivă, la rândul ei, o cuprinde pe cea epistemică (certitudinea, probabilitatea, incertitudinea), apreciativă (aprecierea) şi permisivitatea modalității deontice [2, p. 186].

Modalitatea textuală, înțeleasă ca exprimarea în text a atitudinii şi a punctului de vedere ale autorului (naratorului / personajului), este dictată de caracterul funcțional-

cu anii ’70 ai sec. XX (prin studiile lui R. Harweg, H. Weinrich, W. Dressler, I. Galperin ş.a.), *categoria textuală* ajunge în lingvistica textului una dintre cele mai discutate noțiuni, în special pe motivul omonimiei unor categorii textuale cu cele din gramatica propoziției, dar şi din cauza diferitor interpretări date termenului, care se confundă în unele studii cu cel de *criteriu al textualității*, iar în altele este interpretat drept o noțiune distinctă, mai abstractă decât criteriile textuale, dar care se delimitează doar în raport cu acestea. Categoriile textuale reprezintă conceptul de bază în abordarea textocentrică.

BDD-A6697 © 2013 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:57:54 UTC)

stilistic şi compoziţional al textului, tipul naratorului, intenţia auctorială etc. şi se intersectează cu aspecte ca aprecierea, emotivitatea şi expresivitatea. În structura textului marchează relaţiile autor-realitate narativă, autor-realitate extralingvistică, autor-cititor, text-cititor şi se realizează prin diferiţi modalizatori care fac simţită prezenţa autorului în text: mijloace specifice modalităţii enunţului (verbe modale, verbe performative, articole, adverbe, categoria modului, construcţii emfatice etc.), dar şi procedee de caracterizare a personajelor, distribuirea segmentelor predicative şi a celor relative, digresiuni lirice şi filosofice, întrebări retorice, formule de adresare către cititor, formule de încheiere şi nu în ultimul rând aforisme, proverbe, maxime ş.a. Asupra acestui din urmă aspect ne vom opri *infra*.

Maximele şi expresiile latineşti reprezintă enunţuri concise şi cizelate care exprimă norme etice, precepte morale, cugetări despre viaţă etc. şi care, dat fiind specificul lor, pentru a fi utilizate şi receptate adecvat, necesită atât competenţe lingvistice, cât şi culturale. Le-am putea caracteriza, încadrându-le în categoria cuvintelor înaripate, prin câteva trăsături: sunt puse în relaţie cu o sursă, *id est* autor, personaj istoric, mitologic, folcloric, operă de artă sau literară, eveniment real ş.a.; constau din două sau mai multe cuvinte legate gramatical; sunt reproductibile, în sensul că ele constituie unităţi lingvistice care nu se creează, ci se reproduc în procesul comunicării; au o structură fixă, dar care nu exclude variabilitatea lor şi, în sfârşit, dispun în uz de o semantică stabilă [9, p. 28].

Făcând parte din cultura vorbirii de tip elitar a lui *homo loquens*, maximele şi expresiile latineşti trezesc interes astăzi, la fel ca şi în Antichitate, nu numai prin conţinut, ci mai ales prin caracterul lor funcţional. Dacă Aristotel considera că rolul sentinţei (specie înrudită cu maxima), care poate fi folosită în text ca procedeu de motivare, apreciere, aprobare, este de a convinge, atunci în retorica antică târzie se punea accent pe efectul estetic şi valoarea compoziţională ale acesteia. Astfel, autorul „Iliadei" apelează la ele pentru a reflecta emoţiile personajelor, poziţia naratorului sau pentru a servi drept concluzii şi comentarii [10].

Pe lângă capacitatea creării unui discurs emoţional-expresiv şi persuasiv, care se recunoaşte şi în studiile de lingvoculturologie actuale aforismului în general, cuvintele înaripate mai îndeplinesc funcţiile cognitivă (prin apelul la autoritatea autorului maximei, aforismului etc.), de ornamentare (înfrumuseţare a stilului, dar şi de fascinare a cititorului, de determinare la lectură), didactică (oferirea unor modele comportamentale), de pronosticare (modelarea unei eventuale situaţii de viaţă), ludică (creând calambururi, jocuri de cuvinte) ş.a. Studiile amintite propun şi o ierarhizare a rolurilor pe care le îndeplinesc unităţile nivelului aforistic în comunicare. Una dintre clasificările recente formulează, sub aspect cultural-lingvistic, cinci funcţii ale unităţilor aforistice: nominativă – cuprinde informaţiile pe care le codifică o asemenea unitate; cumulativă – transmite experienţa colectivă, istoria, cultura multiseculară a unui popor; directivă – influenţează comportamentul uman; ornează expresia; funcţionează după tipul structurii metaforice – apropie prin analogie două situaţii similare [11, p. 46-47].

BDD-A6697 © 2013 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:57:54 UTC)

În afară de aceasta, observăm că maximele şi expresiile latineşti sunt implicate şi în realizarea diferitor categorii textuale. Maximele pot fi utilizate, bunăoară, pentru stabilirea legăturii între propoziţii, asigurând unitatea sintactică a textului, ca în exemplul următor, unde, pentru realizarea coeziunii printr-un soi de recurenţă parţială şi pronominalizare (Dumnezeu-spiritus Dei, aquas-aceste ape), autorul recurge la fondul aforistic latinesc: „Ori, potrivit Genezei, Dumnezeu înainte de toate creează cerul şi pământul. În acest moment întunecimile încă mai pluteau peste Abis, iar *spiritus Dei fovebat aquas*, însă aceste ape nu puteau fi cele pe care le cunoaştem noi, şi pe care Dumnezeu le separă în cea de-a doua zi, despărţind apele ce stau deasupra firmamentului" (Umberto Eco, *Insula din ziua de ieri*). Unităţile aforistice latineşti în unele situaţii asigură informativitatea textului, înscriindu-se organic în ţesătura lui prin realizarea diferitor tipuri de informaţii (factuale, conceptuale, subtextuale), ca în fragmentul următor unde descoperă o informaţie conţinutal-factuală: „Asta e, bătrâne batracian! *Alea iacta est*! De prisos comentariile noastre şi afuriseniile coanei Sultana. Nu mai pot schimba nimic" (Cezar Petrescu, *Vadim*). Folosite pentru asigurarea coeziunii, informativităţii, acceptabilităţii, presupoziţiei etc., maximele şi expresiile latineşti pot servi şi drept instrumente pentru realizarea intenţiei de creare a anumitor tipuri de contexte, bunăoară umoristice. Exemplul ce urmează înglobează o sentinţă latină, aparţinând lui Horaţiu, care în original – *Pallida mors aequo pulsat pede pauperum tabernas regumque turres* – reda o idee inspirată din filosofia epicureică, *id est* „Moartea vânătă loveşte cu acelaşi picior colibele săracilor şi palatele regilor", iar Ion L. Caragiale, prin deconstrucţia enunţului latinesc consacrat, reuşeşte să producă un efect de surpriză receptorului: „E peste putinţă a te sustrage prin fraudă, când palidul portărel etern – *Mors* – îţi calcă, cu somaţia fără apel, umila ta colibă de *pauper*, *aequo pede*, ca şi *regumque turres* – să aştepţi, zic, pe Popa Zăbavă, ţinându-ţi sufletul în dinţi" (Ion L. Caragiale, *Opere*). Deşi lista exemplelor ar putea continua şi pentru alte categorii textuale, subliniem că aspectul antropocentric apropie intenţionalitatea de modalitatea subiectivă.

Modalitatea subiectivă / auctorială, aşa cum am văzut, pune enunţiatorul în raport cu enunţul său, exprimând sistemul axiologic, părerile, concepţiile etc. acestuia şi, de regulă, cuprinde aspecte ale modalităţii apreciative (atitudinea favorabilă sau nefavorabilă, aprecierea pozitivă sau negativă) şi ale modalităţii epistemice (certitudinea sau incertitudinea, aprobarea sau dezaprobarea, probabilitatea, evidenţialitatea ş.a.). De cele mai dese ori, utilizarea maximelor şi expresiilor latineşti pentru asigurarea acestei categorii textuale, prin apelul la sentimentele receptorului, presupune şi realizarea unor funcţii emotive, deci, ca frecvenţă, predomină microtextele care dispun de sens modal apreciativ.

Aspectul apreciativ face parte din structura semantică a unor unităţi aforistice latineşti şi determină astfel valoarea pragmatică cu care acestea sunt introduse în comunicare: *Advocatus diaboli* – Avocatul diavolului (despre prelatul care în timpul procedurii de canonizare descria viciile defunctului); *Aegri somnia* – Aiureli de bolnav (despre o operă confuză, lipsită de unitate)*; Arbiter elegantiae* – Arbitru al eleganţei (despre

BDD-A6697 © 2013 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:57:54 UTC)

scriitorul Petronius); *Felix culpa* – Fericita vină (despre păcatul originar al lui Adam, binefăcător totuşi pentru omenire); *Fortunate senex* – Fericitule bătrân (despre un personaj vergilian care îşi păstra pământurile); *Hospes, hostis* – Oaspete, duşman (despre un oaspete periculos, nedorit); *Vir bonus, dicendi peritus* – Bărbat demn, priceput la vorbă etc. În alte situaţii componentul apreciativ al expresiei înaripate este marcat sociocultural şi îşi pierde funcţia pragmatică în afara contextului istoric, mitologic etc. al Antichităţii: *Fidus Achates* – Credinciosul Achates (prietenul lui Aeneas după Vergiliu); *Graeculus esuriens* – Un grecuşor flămând (grecii care practicau la Roma cele mai diverse meserii pentru a supravieţui erau luaţi în zeflemea de romani); *Utimus Romanorum* – Ultimul dintre romani (Brutus sau Cassius, nobili romani care s-au opus lui Augustus pentru a salva republica şi virtuţile ei) etc.

Modalitatea subiectivă textuală devine evidentă în cazul maximelor şi expresiilor latineşti care în afara contextului fie că sunt neutre sub aspect evaluativ, fie că propun o apreciere pozitivă, respectiv negativă, care fluctuează în funcţie de intenţionalitatea auctorială. Cf.: „Spune dumneata, care ai mintea ascuţită, n-ar fi ridicol pentru mine ca să mă zbat să-l aduc pe acest *pithecantropus erectus* în fruntea scriitorilor?” (Marin Preda, *Cel mai iubit dintre pământeni*). Aici o expresie, neutră în afara contextului[1], marchează în text atitudinea nefavorabilă (dezaprobatoare) a locutorului (personajului în acest caz) prin asocierea sensului exprimat de termenul ştiinţific cu imaginea unui om din epoca primitivă. A se vedea şi actualizarea unei expresii, marcată în Antichitate de sentimentul pioşeniei (în traducere „În lumea unde sunt acum părinţii”), care pierde aprecierea logică pozitivă căpătând apreciere emoţională negativă într-un context cu tentă umoristică: „Ci doar mă uit la tine şi indignat mă mir / De unde-ţi vin aceste instincte de vampir, / Această-nverşunare nebună, fără scop? / De ce exişti? Şi care destoinic Mizantrop / Te-a inventat ?... Răspunde-mi, căci dacă mă decid / Să te trimit *ad patres*... / [Muza] Devii insecticid!” (George Topârceanu, *Noapte de august*).

Prin substituiri, comutări, calambururi create pe baza maximelor latineşti, autorul modern (naratorul / personajul) poate să-şi exprime atitudinea depreciativă – ironia, sarcasmul, protestul etc., dar şi să-şi dezvăluie sistemul axiologic, concepţiile estetice, anumite judecăţi de valoare, aşa cum procedează Ion L. Caragiale atunci când critică situaţia scenei româneşti: „– Dar teatrul este o şcoală... – Mofturi! Teatrul este o petrecere. – *Ridendo castigat mores*...[2] – *Moriţ poate câştiga cât vrea*; cu sistema dv., teatrul îşi pierde publicul. – Dar trebuie să formăm gustul publicului... – Ca să-l formăm pe al publicului, trebuie să aveţi dv. mai întâi şi eu văd, ca şi publicul, că n-aveţi de loc” (Ion L. Caragiale, *Opere*). Un efect similar asupra cititorului produc şi jocurile de

[1] *Pithecantropus erectus* (în traducere „Omul ridicat”) este o specie de umanoid preistoric, considerat precursor al omului modern. Se crede că a dispărut acum trei sute de mii de ani, fiind substituit prin neandertali. După dispariţia lui „homo erectus” şi până la apariţia lui „homo sapiens” au mai existat: „homo georgicus”, „homo ergaster”, „homo antecessor”.

[2] *Ridendo castigat mores* (în traducere „Râzând se corectează moravurile”) este o maximă latină prin care se evocă misiunea comediei de a îndrepta moravurile.

BDD-A6697 © 2013 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:57:54 UTC)

cuvinte create cu intenția de a determină o reacție emoțional-apreciativă sau emoțional-estetică din partea receptorului. Aşa ca în fragmentul următor, unde se intersectează modalitățile subiective ale personajelor, iar aspectul modal rezultă din modificări semantice obținute prin actualizarea succesivă a unor segmente ale maximei asociate în conştiința receptorului cu o anumită situație-tip care este aici răsturnată: „Cardinalul îşi muşcă buzele. Se plecă asupra vecinului său, abatele de Sainte-Genevieve, şi îi spuse cu jumătate glas: – Plăcuți ambasadori ne trimite domnul arhiduce să ne anunțe pe doamna *Margareta*! – Eminența voastră, răspunse abatele, îşi pierde politețele cu râturile acestea flamande. *Margaritas ante porcos*. – Spune mai bine, răspunse cardinalul cu un zâmbet, *Porcos ante margaritam*[1]. Micul stat-major în sutană se extazie de jocul de cuvinte. Cardinalul se simți mai uşurat; era chit cu Coppenole, avusese şi el o necuviință aplaudată" (Victor Hugo, *Notre Dame de Paris*).

Observăm astfel că maximele şi expresiile latineşti pot reda o apreciere emotivă negativă (într-un context ironic, sarcastic, dezaprobator, umoristic) sau, mai rar, pozitivă (stimă sau admirație) în funcție de intenția comunicativă a autorului. Înscriindu-se organic în țesătura textului, ele exprimă atitudinea emoțional-estetică, poziția, concepțiile locutorului sau enunțiatorului nu numai atunci când prin semantica lor (sau a componentelor lor) sunt înzestrate cu un sens modal pe care îl actualizează la nivel textual, dar şi atunci când actualizează segmente ale unității aforistice sau când capătă în text sensuri modale prin realizarea funcțiilor lor pragmatice şi emotive. Destructurarea maximelor intensifică caracterul emoțional-expresiv al textului şi reflectă implicit modalitatea auctorială subiectivă.

Referințe bibliografice

1. Ducrot, Oswald, Schaeffer, Jean-Marie, *Noul dicționar enciclopedic al ştiințelor limbajului*. Bucureşti, Editura Babel, 1996.

2. Bărbuță, Ion, *Structura pragmasemantică a enunțului din limba română*. Chişinău, 2012.

3. Тураева З. Я., *Лингвистика текста и категория модальности*. În: Вопросы языкознания, 1994. № 3, с. 105-114.

4. Colmoşan, Doina, Borchin, Mirela, *Dicționar de comunicare* (lingvistică şi literară), Vol. 2. Timişoara, Excelsior, 2003.

5. *Gramatica limbii române. Enunțul*, Vol. II. Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005.

6. Стрекалова Е. Т., *Модальность как текстообразующая категория*

[1] *Nolite mittere margaritas ante porcos!* (în traducere „Nu aruncați mărgăritare în fața porcilor!") este o maximă care provine din „Vulgata" şi îndeamnă să nu se risipească cuvintele prețioase pentru ignoranți, incapabili să le aprecieze valoarea.

BDD-A6697 © 2013 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:57:54 UTC)

(*на материале новгородских берестяных грамот*). În: Вестник ТГУ, 2008, выпуск 3 (59), с. 166-169.

7. Пучкова Е. В., *Модальность и текст*. În: Вестник ЧГУ, 2009, № 34 (172), с. 78-85.

8. Разина И. Г., *Модусная структура текста в аспекте текстопорождения*. În: Язык и культура, 2009, №1(5), с. 54-70.

9. Шулежкова С. Г., *Крылатые выражения русского языка, их источники и развитие*. Москва: Азбуковник, 2002.

10. Мостовая В. Г., *Функция сентенций в гомеровском эпосе*. Автор. дисс. к.ф.н. Москва, 2008.

11. Канаева Е. Н., *Текстовые функции логоэпистемы (на материале газетных заголовков)*. Дисс. к.ф.н., Москва, 2007.

Institutul de Filologie
(Chişinău)

BDD-A6697 © 2013 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:57:54 UTC)